

**ТДЮУ “Жиноят қонунчилигини қўллаш
назарияси ва амалиёти” йўналиши
2-курс магистратура талабаси
Жобборов Хусниддин Нуриддин ўғли**

**Мансабдорлик жиноятларига қарши курашиш ва улар
профилактикасининг ўзига хос хусусиятлари**

Ваколат доирасидан четга чиқиб, барча соҳаларга аралашиш, Ватан ва халқ манфаати бир четда қолиб, ўз манфаати йўлида “идора” номини рўқач қилиш даври ўтди. Яъни энди биронта фуқаро қалбаки далиллар, тухмат ва бўхтонлар асосида жавобгарликка тортилмаслиги шарт.

Шавкат Мирзиёев

Бугунги глобаллашув шароитида ҳар қандай хавф ёки тажовуз, хоҳ у ички бўлсин, хоҳ ташқи мамалакат хавфсизлиги ва унинг халқига, давлат тузилиши ва жамият манфаатларига жиддий зарар келтирмасдан қолмайди. Шу сабабли, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев томонидан амалдаги қонунларни ҳар жиҳатдан мустаҳкамлаш ва давр талаб қиладиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилишга жиддий эътибор бериб келинмоқда. Хусусан, жорий йилнинг ўзида ҳам жиноятчиликка қарши курашиш ва содир этилаётган ҳуқуқбузарликларни олдини олиш борасида қатор қонун ҳужжатлари қабул қилинди. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги¹ (2017 йил 3 январ), “Болаларни уларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги² (2017 йил 8 сентябр) қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2833-сонли қарори³ (2017 йил 24 март) қабул қилинди ва мазкур ҳужжатларда давлат ташкилотлари ва кенг жамоатчилик олдида турган муҳим вазифалар аниқ ва равшан белгилаб олинди.

Мансабдорлик жиноятларини том маънода коррупциянинг бир кўриниши деб айтиш мумкин. Чунки, мазкур турдаги жиноятларнинг асосида давлат ҳокимияти, давлат хизмати, маҳаллий ҳокимият ва ўзини-ўзи бошқариш органларининг нормал фаолиятига тажовуз қилиш каби жиноий

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 1-сон, 2-модда)

² Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 37-сон, 976-модда

³ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 12-сон, 184-модда, 37-сон, 982-модда

аспектлар ташкил этиб, бу мансабдор шахснинг мансаб ваколатлари билан белгиланган имкониятлардан фойдаланиб, бирор бир ҳаракатни ўз манфаатини кўзлаган ҳолда бажариши ёки бажармаслиги ёхуд ўз вазифа ва мажбуриятларига совуққонлик билан муносабатда бўлиши орқали содир этилади.

Шу сабабли, Ўзбекистон Республикасида мансабдорлик жиноятларига қарши курашиш, коррупциянинг олдини олиш борасида нафақат миллий қонунчилигимиз такомиллаштирилган, балки халқаро ҳуқуқ меъёрларини ҳам етарлича миллий қонунчилигимизга имплементация қилиш чоралари кўрилаган. Айниқса, ўтган давр мобайнида мансабдорлик жиноятлари ва коррупцияга қарши курашиш ҳамда мазкур турдаги жиноятларнинг олдини олишга қаратилган мустаҳкам ҳуқуқий база шакллантирилди. Республикамизда ва халқаро майдонда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ҳомийлигида қайд қилинган ЭКОСОС (БМТнинг иқтисодий ва ижтимоий кенгаши) нинг “Коррупцияга қарши кураш резолюция” (1995 йил), “Давлат мансабдор шахсларининг халқаро ахлоқ кодекси” (1996 йил), “Халқаро тижорат ташкилотларида коррупция ва порахўрликка қарши кураш ҳақидаги декларация” (1997 йил), “Милларлараро уюшган жиноятчиликка қарши кураш конвенцияси” (2000 йил), 2003 йил сентябрда Истанбулда қабул қилинган “Коррупция билан курашиш бўйича ҳаракатлар режаси” ва бошқа ҳужжатларнинг қабул қилинганлиги мазкур жиноятларга қарши курашда муҳим омил вазифасини ўтайди.

Натижада, жорий йилнинг ўн ойида ўтган йилнинг шу даврига нисбатан жиноят содир этиш ҳолатлари 9 минг 698 тага ёки 14 фоизга, жиноят-қидирув йўналишида эса 4 минг 562 тага ёки 11 фоизга⁴ камайишига эришилди.

Таъкидлаш керакки, жиноятчилик деганда нафақат оддий фуқаролар, балки мансабдор шахслар томонидан содир этиладиган жиноятлар содир этилиши ҳам тушунилади.

Мансабдорлик жиноятларига қарши кураш тизимида айнан қайси жиноятларни ушбу турга киритиш масаласи доимо тортишувга сабаб бўлиб келган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг XV бобидаги ҳокимият ёки мансаб ваколатини сууистеъмол қилиш (205-модда), ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш

⁴ “Тартиб-интизом ва масъулиятни кучайтириш, жиноятчиликнинг олдини олиш муҳитини мустаҳкамлаш – ҳуқуқбузарлик профилактикаси самарадорлигининг асосий омилidir”. Ш.М.Мирзиёев. 15.11.2017 йилда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш борасида белгиланган вазифалар ижроси, бу борада мавжуд муаммолар ва уларни ҳал этиш масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилишидан.

(26-модда), мансабга совуққонлик билан қараш (207-модда), ҳокимият ҳаракатсизлиги (208-модда), мансаб сохтакорлиги (209-модда), пора олиш (210-модда), пора бериш (211-модда), пора олиш беришда воситачилик қилиш (212-модда) жиноятлари мансабдорлик жиноятлари сифатида талқин қилинади, бироқ, ЖКнинг XVI бобидаги “Одил судловга қарши жиноятлар” ҳам мансабдор шахслар томонидан содир этилиши мумкинлиги сабабли, мазкур бобдаги яъни айбсиз кишини жавобгарликка тортиш (230-модда), адолатсиз ҳукм, ҳал қилув қарори, ажрим ёки қарор чиқариш (231-модда), суд ҳужжатини ижро этмаслик (232-модда), банд солинган мулкни қонунга ҳилоф равишда тасарруф этиш (233-модда), қонунга ҳилоф равишда ушлаб туриш ёки ҳибсга олиш (234-модда), қийноққа солиш ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ҳамда жазо турларини қўллаш (235-модда), тергов қилишга ёки суд ишларини ҳал этишга тўсқинлик қилиш (236-модда), жиноятни ҳисобга олишни қасддан яшириш (241¹-модда) жиноятларида ҳам мансабдорлик жиноятларининг аломатлари ва ўзига хос хусусиятларини учратиш мумкин. Мазкур жиноятлар бошқарув тартибига қарши жиноятлардан фарқи шуки, ҳар иккала жиноятлар шаклан ҳар хил бўлгани билан, содир этиш субъектлари тоифаси жиҳатидан мазмунан бир хил жиноятлардир. Шунинг ҳам таъкидлаш керакки, Ўзбекистон ССР Жиноят кодексларида юқоридаги жиноятлар мансабдорлик жиноятлари қаторига киритилган эди, аммо 1994 йилда қабул қилинган амалдаги Жиноят кодексимизда мазкур соҳа жиноятлари объекти бўйича жойлаштирилган. Шу сабабли, юқорида мансабдорлик жиноятлари белгиларига эга баъзи жиноятлар бошқа бобларга жойлаштирилган.

Мансабдорлик жиноятларини олдини олиш нафақат бугунги XXI асрда, балки қадим даврлардан бери долзарб масалалардан бири бўлиб келган. Бу борада юртбошимиз таъкидлаганидек, “Ҳуқуқбузарликлар ўз-ўзидан содир этилмайди. Асосий масала ҳуқуқбузарликларнинг оқибатлари билан курашиш эмас, балки барвақт олдини олиш, содир этишга имкон берган сабаб ва шарт-шароитларни ўз вақтида бартараф этишдан иборатдир⁵”. Бугунги кундаги мансабдорлик жиноятлари аввалги даврларга қараганда анча фарқ қилиб, ҳозирги ижтимоий-иқтисодий ҳаёт, тараққиёт босқичлари ва аҳоли турмуш тарзи билан бевосита боғлиқ.

Мансабдорлик жиноятларининг криминологик тавсифининг мураккаблиги бу жиноятларнинг давлат бошқаруви билан боғлиқ ҳокимият ва давлат органлари ваколатларидан келиб чиққанлиги билан изоҳланади.

⁵ Ўша ерда.

Бундай фикрлар жиноят ҳуқуқи назариясида ҳам билдирилган⁶. Мансабдорлик жиноятларининг криминологик тавсифи алоҳида қонуниятларига эга эканлиги ва бу қонуниятларга кўра давлат бошқаруви билан боғлиқ бошқа жиноятлардан фарқ қилинишини таъкидлаш лозим. Мансабдорлик жиноятларининг ўзгариши жамият, давлат бошқарув тизими ривожланиши ва ўзгариши билан чамбарчас боғлиқдир. Ўзбекистонда ҳозирда содир этилаётган бошқарув тартибига қарши мансабдорлик жиноятларининг хусусиятлари мустақиллик давригача бўлган жиноятлардан фарқ қилишини кўриш мумкин. Ўзбекистон Республикасида мустақилликка эришилганидан сўнг, бошқарувнинг янги шакли ўрнатилгани, тадбиркорлик ва ишлаб чиқариш муносабатларининг ўзгарганлиги муносабати билан мансабдорлик жиноятларининг ҳам хусусиятлари ўзгарди. Аввалги қонундаги мансабдорлик жиноятлари тизимида божхона, тадбиркорлик, солиқ соҳасидаги мансабдорлик жиноятларининг суд амалиётида учрамаганлиги айнан давлат бошқарувининг ривожланиши билан боғлиқдир. Республикамиз ҳудудида илгари бошқарув тартибига қарши мансабдорлик жиноятларидан порахўрлик, мулкни талон-торож қилиш, мансаб ваколатларини суиистеъмол қилиш нисбатан кўп содир қилинган.

Давлат бошқарувининг ва ижтимоий муносабатларнинг тубдан ўзгарганлиги муносабати билан давлат ҳокимият органлари, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари тизимида ҳам катта ўзгаришлар кузатилади. Жумладан, собиқ совет даврида ички ишлар органлари тизимида «ОБХСС» бошқармаси бўлгани бу даврда давлат ёки жамоат мулкни талон-торож қилиш жиноятларининг кўп содир этилганидан далолат берса, ҳозирги вақтда уюшган ва коррупция жиноятчилигига қарши кураш бошқармалари, иқтисодий жиноятчиликка қарши кураш бўлимларининг ташкил этилгани жиноятчилик негизидаги ўзгаришлардан далолат беради. Ўзбекистон Республикасида жиноятчиликка қарши кураш нечоғлик кескин олиб борилишига қарамай, ташқи омилларнинг жиноятчиликка таъсир ўтказиши табиий ҳол, эркин бозор муносабатларининг ривожланиши янги турдаги жиноятчиликнинг вужудга келишига олиб келди. Бунинг натижасида жиноят содир этиш усулларининг такомиллашиши, аҳолининг табақаларга ажралиши ҳам жиноятчиликка ўз таъсирини ўтказмоқда. Бошқарув тартибини муҳофаза қилинишининг ташкил этилишида ички ишлар идораларида янги хизматларнинг ташкил этилганлиги бир тарафдан ҳимоя қилиш ишларининг тўғри йўлга қўйилганини кўрсатса, иккинчи тарафдан бу соҳада ҳам мансабдорлик жиноятларининг мавжудлигини кўрсатади. Жумладан, хоки-

⁶ Антонян Ю.М., Голубев В.П., Кудряков Д.Н. Личность корыстного преступления. – М., 1989. – С.40-41.

мият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш, порахўрлик, ҳокимият ҳаракатсизлиги жиноятлари содир этилиши кўпайиб бораётганлиги кузатилади. Давлат бошқарув тизимининг бундай ўзгариши ички ишлар органлари ходимларининг аввалги дунёқарашлари бугунги кун талабларига жавоб бера олмай қолганлиги ва бу ўзгаришлар таъсирида мансабдорлик жиноятлари келиб чиқмоқда. Жумладан, аввалги тизимда ички ишлар органларининг фаолияти асосан давлат ташкилотларини муҳофаза қилишга қаратилган бўлса, ҳозирда хусусий тизимни ҳам муҳофаза қилиш хизматлари вужудга келганлиги, бундай хизматларнинг соҳа ҳисобидан моддий таъминланиши, бу хизматларнинг эндиликда, ҳатто алоҳида шахсларни муҳофаза қилинаётганлиги, давлатнинг ички бошқарув тизимидаги ўзгаришлар билан боғлиқ. Ўз-ўзидан мансабдорлик жиноятларининг моҳияти ҳам ўзгарди ва унинг янги кўринишлари вужудга келди. Ички ишлар хизматлари моҳиятининг бундай шаклда ўзгариши бу тизим таркибининг ҳам янгиланишига, ходимлар ўртача ёшининг пасайишига сабаб бўлганини кўриш мумкин. Бундай омиллар ҳам мансабдорлик жиноятларининг тузилиши ва моҳиятига ўз таъсирини ўтказган.

Бугунги кунда мамлакатимизда жиноятчиликни олдини олиш ва профилактика чора-тадбирларини янада кучайтириш борасида, юртбошимиз Ш.М.Мирзиёев томонидан 2017 йил 9 февраль куни ички ишлар органлари ходимлари билан ўтказган “Инсон манфаатларини таъминлаш учун аввало унинг ҳуқуқ ва эркинликлари, осуда ва фаровон ҳаёти ҳимоя қилинмоғи керак” мавзусида видеоселектор ўтказгани ушбу ислохотларни узвий давоми бўлди. Хусусан, мазкур видеоселекторда давлатимиз раҳбари томонидан ҳафтанинг пайшанба кунини “Жиноятчиликнинг олдини олиш ва профилактика” куни, деб эълон қилишни таклиф этиш билан биргаликда шу куни ҳудудлар прокурорлари ва ички ишлар бошқармалари бошлиқлари миллий телеканалларда чиқиш қилиб, содир этилган жиноятлар, уларнинг келиб чиқиш сабаблари, олдини олиш бўйича тадбирлар ва профилактикаси ҳақида ахборот бериши белгилаб берилди. Видеоселекторда таъкидланганидек, тергов ва айблаш билан чекланмай, профилактика мақсади ҳар бир жиноят тавсилотларини ички ишлар органлари раҳбарлари, профилактика инспекторлари ва маҳалла фаоллари иштирокида чуқур таҳлил қилиш зарурлиги таъкидланди.

Олиб борилган тадқиқотлар натижаларига кўра, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимлари томонидан содир этилган бу турдаги жиноятлар барча мансабдорлик жиноятларининг 24,5%ини ташкил этган. Бу соҳадаги жиноятларнинг ижтимоий хавфлилиги уларнинг кўпайиб бориши билан

эмас, балки бу жинойтларнинг уюшган ёки коррупцион кўринишда бўлиши билан хавфли ҳисобланади⁷.

Криминология фани ютуқлари, хорижий мамлакатларда мансабдорлик жинойтлари, пора олиш, пора бериш ва коррупциянинг ҳар қандай шакллари олдани олиш учун ўтказилган тадқиқотлар ва коррупцияга қарши курашда эришилган ютуқларни ўрганиб, бу борада эътибор қаратилиши лозим бўлган қуйидаги жиҳатларни санаб ўтиш мақсадга мувофиқдир:

- мансабдорлик жинойтларини буткул йўқотиб бўлмайди. Давлатнинг бу борадаги чоралари ва сиёсати коррупциявий жинойтларни юқори хавф (таваккалчилик) остидагина содир этиладиган ва кам фойда келтирадиган қилмишларга айлантиришга қаратилиши лозим;
- мансабдорлик жинойтларини чеклаш бир марталик чора бўлиб қолиши керак эмас. Ҳар қандай кампания тугаши билан мазкур турдаги жинойтлар янги ва мураккаб кўринишда пайдо бўлиши мумкин.
- фақат қонунчилик услублари (йўли) ва қайд этилган ҳолатларга қарши курашиш билан ушбу жинойтларни чеклаб бўлмайди. Қолаверса, аввало уни вужудга келтирувчи омилларга қарши курашиш керак.
- мансабдорлик жинойтларига қарши курашиш ва уни олдини олишга жамият ва давлатнинг, фуқаролар, ўзини ўзи бошқариш органлари, корхона, муассаса ва ташкилотларнинг барча кучи йўналтирилган тақдирдагина самарали бўлади;
- давлат ва жамият манфаатларига мансабдорлик жинойтлари етказётган зарар миқдори шунчалик юқорики, унга қарши курашиш учун кетадиган барча харажатлар бир неча барабар фойда келтириши муқаррар.

⁷ Криминология. Махсус қисм: Дарслик / И.Исмаилов, Қ.Р.Абдурасулова ва бошқ. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2015. – 682 б.